

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ В ОСВІТІ ДОРΟΣЛИХ

УДК 81'42:004:37.013.42

DOI: 10.31652/2412-1142-2025-77-154-165

Візнюк Інеса Миколаївна

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології та соціальної роботи,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна
ORCID ID: 0000-0001-6538-7742
innavisnyuk@gmail.com

Долинний Сергій Сергійович

доктор філософії (PhD),
доцент кафедри психології та соціальної роботи,
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна
ORCID ID: 0000-0003-3555-5818
dolynnyis@gmail.com

Коваль Мирослав Стефанович

доктор педагогічних наук, професор,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
професор кафедри наглядово - профілактичної діяльності та пожежної автоматики,
м. Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-0662-862X
m.koval@ldubgd.edu.ua

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Анотація. У статті досліджено психолінгвістичні механізми формування критичного мислення в умовах цифрового освітнього середовища. Здійснено аналіз когнітивно-мовленнєвих процесів, що лежать в основі інтерпретації, аргументації та рефлексії в цифровому контексті. Визначено вплив цифрових медіа на структуру мовної діяльності, темп сприйняття інформації та особливості комунікативної взаємодії. Обґрунтовано доцільність інтеграції психолінгвістичних стратегій у моделі розвитку критичного мислення студентів гуманітарного профілю. Запропоновано методологічні орієнтири для оптимізації освітнього процесу з урахуванням когнітивних викликів цифрової епохи. Методологічну основу становлять системний, інтердисциплінарний та процесуальний підходи. Запропонована методика дозволяє комплексно досліджувати формування критичного мислення, виявляти його когнітивно-мовленнєві механізми, оцінювати ефективність цифрових освітніх практик та розробляти рекомендації для розвитку аналітичного, аргументованого й рефлексивного мислення. Вона є дієвим інструментом удосконалення освітніх стратегій у ЗВО.

У статті досліджено психолінгвістичні механізми формування критичного мислення в умовах цифрового середовища. Обґрунтовано роль когнітивно-мовленнєвих процесів (інтерпретації, аргументації та рефлексії) як ключових компонентів аналітичного мислення сучасної особистості. Проаналізовано вплив цифрових медіа на структуру мовної діяльності, темп сприйняття інформації та особливості комунікативної взаємодії. Представлено результати емпіричного дослідження рівня критичного мислення студентів спеціальності С4 «Психологія» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, проведеного за методикою Watson–Glaser. Визначено динаміку когнітивного розвитку, виявлено кореляцію між рефлексивністю та критичним мисленням, а також окреслено практичне значення цифрових показників для адаптації освітніх стратегій. У заключній частині сформульовано перспективи подальших досліджень, зокрема щодо створення цифрових інструментів діагностики та інтеграції результатів у національні освітні стандарти.

Ключові слова: цифрове середовище, психолінгвістика, гуманітарна освіта, критичне мислення, когнітивні механізми, цифрова трансформація.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві, що характеризується надлишком даних, фрагментарністю знань та впливом цифрових медіа на когнітивні процеси, критичне мислення набуває статусу ключової компетентності. Особливої значущості воно набуває в освітньому середовищі, де формування здатності до аналізу, оцінювання та аргументації є необхідною умовою професійної та громадянської самореалізації. Психолінгвістичний підхід дозволяє глибше осмислити механізми формування критичного мислення, зокрема через призму мовної діяльності, когнітивної обробки інформації та інтерпретації смислів. У цифровому середовищі ці процеси модифікуються: змінюється структура тексту, типи мовленнєвої взаємодії, темп сприйняття та обсяг інформаційного навантаження. Це вимагає нових методологічних рішень щодо розвитку критичного мислення в умовах цифрової трансформації освіти.

Актуальність теми зумовлена потребою в науковому осмисленні психолінгвістичних механізмів, які забезпечують ефективне формування критичного мислення у студентів, викладачів та фахівців гуманітарного профілю. Дослідження сприятиме розробці інноваційних освітніх моделей, інтеграції когнітивно-мовленнєвих стратегій у цифрові платформи та підвищенню якості освітнього процесу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цифрові технології сприяють активному залученню здобувачів освіти до навчального процесу, розвитку критичного мислення, самостійності та забезпечують доступ до знань незалежно від місця і часу. Водночас їх ефективне використання потребує високого рівня медіаграмотності та цифрових компетентностей усіх учасників освітнього процесу. Ключовим поняттям дослідження є критичне мислення здобувачів вищої освіти. Як зазначає К. Музичук, воно активізується тоді, коли нові ідеї вже зрозумілі, але потребують перевірки, оцінювання, розвитку та практичного застосування. Такий процес можливий навіть у змішаному навчанні за умови використання сучасних інформаційних технологій [10].

Автори К. Anderson і М. Wilson досліджують, як онлайн-платформи для співпраці (напр., форуми, спільні документи, освітні платформи) можуть стимулювати критичне мислення студентів. Вони підкреслюють, що колективне обговорення, взаємна аргументація та рефлексія в цифровому середовищі сприяють глибшому осмисленню матеріалу та обґрунтовують ефективність конструктивістського підходу, де студенти є активними учасниками навчального процесу, а не пасивними споживачами знань. Від чого онлайн-співпраця дозволяє студентам ставити запитання, перевіряти ідеї, оцінювати альтернативи, тобто реалізовувати ключові компоненти критичного мислення [1].

R. Brown і С. Williams стверджують, що самостійний пошук інформації в інтернеті впливає на розвиток критичного мислення. Автори доводять, що оцінювання достовірності джерел, зіставлення різних точок зору та перевірка фактів щодо когнітивних дій, формують навички критичного аналізу. Вони переконані, що Інтернет-дослідження стимулює інформаційну грамотність, аналітичне мислення та самостійність у прийнятті рішень і, водночас, сприяє розвитку медіаграмотності в здобувачів освіти, аби уникнути маніпуляцій, фейків й когнітивних спотворень інформації [2].

Сучасні науковці Н. Ничкало, Р. Гуревич, М. Кадемія та інші аналізують три ключові методологічні стратегії педагогічних досліджень: експериментальну, порівняльно-педагогічну та історико-педагогічну. В контексті чого підкреслюється, що сучасна педагогічна наука потребує інтердисциплінарного підходу, відкритості дослідницького простору та методологічного плюралізму. Особливу увагу приділено цифровій педагогіці як перспективному напрямку, що дозволяє проводити онлайн-дослідження та адаптувати методи до нових освітніх реалій. Українсько-польський досвід представлено як приклад наукової співпраці, що сприяє розвитку педагогічних субдисциплін у контексті відкритої науки та цифровізації [3, 11].

Візнюк І., Паламарчук О., Долинний С. досліджують як інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) забезпечують неперервність освітнього процесу, особливо в регіонах, що постраждали від бойових дій, де підкреслено роль мобільних застосунків, онлайн-платформ, хмарних сервісів у підтримці навчання, зокрема для студентів, які перебувають в евакуації або на тимчасово окупованих територіях. Розглянуто психологічні, технічні та педагогічні аспекти адаптації освітнього середовища до умов війни. Автори акцентують на необхідності цифрової грамотності викладачів і студентів, а також на гнучкості освітніх моделей, які дозволяють швидко реагувати на зміну обставин.

Носії цифрової культури (О. Волошенюк, Р. Даниляк, Ю. Даниляк, А. Дацюк, О. Капличний та О. Кириченко) розглядають медіаграмотність як ключовий компонент сучасної освіти, що сприяє розвитку критичного мислення в здобувачів. Вони в своїх наукових працях зазначають, що медіаграмотність є ключовим компонентом сучасної освіти, яка сприяє розвитку критичного мислення в учнів. Впровадження медіаосвіти в шкільну програму є засобом протидії інформаційним загрозам. Медіаграмотність дозволяє школярам аналізувати джерела інформації, розпізнавати маніпуляції та фейки. Формування навичок критичного мислення здійснюється шляхом взаємодії з медіаконтентом (новини, соцмережі, реклама). Автори пропонують використовувати методи педагогічного супроводу цифрової активності учнів, зокрема соцмережі як платформи для дискусій, обміну думками та аналізу контенту. Таким чином, цифрові технології трансформують освітній процес, створюючи нові умови для розвитку критичного мислення учнів і студентів. Цифрова культура як нова форма соціалізації в умовах інформаційного суспільства змінює естетичні, етичні та когнітивні практики. Віртуальні спільноти, цифрові інсталяції, кіберпанк відображають прояви нової культурної парадигми. Вплив цифрової культури на формування критичного мислення здійснюється шляхом використання гіперреальності, соціальних мереж та інтерактивних медіа [5, 6, 7, 8, 9].

О. Савчук акцентує увагу на взаємозв'язку між цифровізацією освіти та розвитком критичного мислення як ключової компетентності ХХІ століття. Автори розглядають цифрові інструменти не лише як технічні засоби, а як каталізатори когнітивного розвитку. Цифрові технології створюють нові умови для формування критичного мислення через інтерактивність, гейміфікацію та персоналізацію навчання. Критичне мислення розглядається як здатність до аналізу, оцінки, аргументації та рефлексії в умовах інформаційного перенасичення. Ними також запропоновано методичні підходи до інтеграції цифрових платформ у навчальні курси з метою розвитку мисленнєвих навичок [12].

О. Спірін систематизує поняття інформаційно-комунікаційної та інформатичної компетентності як складових професійного профілю сучасного вчителя інформатики. П. Саух зазначає, що критичне мислення визначається як провідна освітня тенденція, яка формує здатність до самостійного, аргументованого й етичного прийняття рішень у складному світі. Він запропонував трирівневий алгоритм розвитку критичного мислення: виклик (evocation), осмислення змісту (meaning realization), рефлексія (reflection). Автор обґрунтовує необхідність впровадження нових педагогічних технологій, що стимулюють аналітичне мислення, зокрема в контексті Industry 4.0 та переходу до «інтелектуального суспільства» (Society 5.0) [13, 14].

Врешті, розвиток критичного мислення – одне з пріоритетних завдань сучасної освіти, адже людина з розвиненим критичним мисленням здатна самостійно засвоювати знання, перетворюючи цей процес на усвідомлений, безперервний і продуктивний. Це активний та інтерактивний процес, у якому заклади вищої освіти мають значний потенціал, особливо в умовах інформатизації. Основне завдання викладача – ефективно поєднувати інтерактивні та інформаційно-комунікаційні технології для розвитку критичного мислення здобувачів.

Від того зрозумілим є, що *критичне мислення* – це свідомий, рефлексивний і цілеспрямований когнітивний процес аналізу, оцінювання, синтезу та інтерпретації інформації, що ґрунтується на доказах, логіці та аргументації з метою прийняття

обґрунтованих рішень, розв'язання проблем і формування незалежних суджень у навчальному, професійному та соціальному контекстах. Основними ознаками критичного мислення є такі [2, 3, 7, 12]:

- 1) *аналітичність* як здатність розчленовувати інформацію на складові та виявляти логічні зв'язки;
- 2) *оцінність* щодо критичного ставлення як до джерела аргументів і фактів;
- 3) *рефлексивність* в усвідомленні власних когнітивних упереджень і помилок;
- 4) *аргументованість* як побудова логічних висновків, доказів і контексту;
- 5) *гнучкість* як здатність змінювати позицію за наявності нових переконливих показників тощо.

Метою дослідження є обґрунтування психолінгвістичних механізмів формування критичного мислення здобувачів вищої освіти в умовах цифрового освітнього середовища, з урахуванням когнітивних, мовленнєвих та технологічних чинників, а також розробити методичні підходи до їх інтеграції в сучасні освітні практики.

Саме тому, головним пріоритетом цифровізації освіти є створення нових умов для розвитку критичного мислення, яке визнається ключовою компетентністю сучасного здобувача. Медіаграмотність, соціальні мережі, інтерактивні платформи та ІКТ сприяють формуванню аналітичного, рефлексивного та аргументованого мислення. Ефективне використання цифрових технологій потребує педагогічної підтримки, методичної гнучкості та високого рівня цифрової компетентності викладачів. Критичне мислення в освітньому процесі – це не лише когнітивна навичка, а стратегічний інструмент формування свідомої, відповідальної особистості.

2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Українські дослідження підкреслюють важливість систематичного навчання медіаграмотності та критичного аналізу як складових освітнього процесу. Алгоритми, що формують контент за уподобаннями користувачів, створюють «інформаційні бульбашки», які обмежують доступ до альтернативних думок і гальмують розвиток аналітичного мислення. Соціальні мережі, попри ризики, можуть стати інструментом формування критичного мислення – за умови свідомого використання цифрового простору, розвитку медіаграмотності та застосування методів оцінки інформації [7, 9, 13].

Поняття «критичне мислення», яке активно впроваджується в освітню практику з ХХ століття, пройшло складний шлях становлення в Україні. Спершу термін «критичний» часто сприймався як негативний, ототожнювався із неприйняттям чи зауваженням. Сучасне українське визначення, наведене в Концепції громадянської освіти, трактує критичне мислення як здатність аналізувати проблему з різних боків, розрізняти факти й судження, уникати догматизму та шукати практичні рішення [2, 5, 6].

Згідно з Бенджаміном Блумом (1956), критичне мислення – це мислення вищого рівня. Філософи розглядають його як логічне та аргументоване мислення, тобто «просунута сучасна логіка», теоретики літератури – як аналітичний підхід до тексту (Ч. Темпл), а психологи – як мислення, що характеризується глибиною, гнучкістю, самостійністю та стратегічністю (С. Williams) [1, 3, 6].

У цифровому середовищі формування критичного мислення ґрунтується на складній взаємодії когнітивних і мовленнєвих процесів, які активізуються в умовах інформаційної насиченості, мультимодальності та алгоритмічної персоналізації. Інтерпретація, аргументація та рефлексія, як ключові компоненти критичного мислення, реалізуються через психолінгвістичні механізми, що забезпечують (табл. 1):

- 1) *дискурсивну гнучкість* і здатність до логічного структурування аргументів;
- 2) *семантичну реконструкцію змісту* в умовах фрагментованої цифрової комунікації;
- 3) *метакогнітивну рефлексію*, яка дозволяє усвідомлювати власні когнітивні стратегії та мовленнєві дії.

В сучасному цифровому середовищі соціальні мережі відіграють значну роль у формуванні інформаційної картини світу здобувачів освіти. Саме тому вони можуть стати не лише джерелом ризиків, а й потужним інструментом розвитку критичного мислення за умови їх цілеспрямованого використання.

Таблиця 1

Психолінгвістичні механізми формування критичного мислення

Інтерпретація	Аргументація	Рефлексія
1	2	3
Когнітивні процеси в цифровому середовищі		
Активується при взаємодії з мульти-модальним контентом (текст, відео, меми, гібридні повідомлення)	Формується через дискурсивну практику: участь у форумах, коментарях, дебатах	Виявляється у здатності до метакогнітивного аналізу: «Як я мислю?», «Чому я довіряю цьому джерелу?»
Вимагає інтеграції фонового знання, контекстуального аналізу та семантичної реконструкції	Вимагає логічної структури, вміння оперувати доказами, контрприкладми, риторичними засобами	Підтримується через цифрові щоденники, освітні блоги, аналітичні завдання
Залежить від рівня цифрової грамотності та здатності розпізнавати маніпулятивні стратегії	Підсилюється через інтерактивні платформи (напр., кейс-метод, дебати, фактчекінг)	Важлива для подолання когнітивних упереджень, зокрема ефекту інформаційної бульбашки та алгоритмічної персоналізації
Мовленнєві механізми критичного мислення		
Лінгвістичне кодування аргументів	Дискурсивна гнучкість	Мовленнєва рефлексія
Використання модальних конструкцій, логічних зв'язок, маркерів сумніву/ впевненості	Здатність адаптувати мовлення до різних цифрових форматів: чат, пост, рецензія, коментар	Усвідомлення власної мовної позиції, стилю, інтенцій
Вміння розпізнавати мовні маніпуляції: емоційне забарвлення, узагальнення, апеляція до авторитету	Формування інтертекстуального мислення як вміння співвідносити тексти, джерела, контексти	Розвиток навичок самоаналізу мовленнєвих дій у цифровому середовищі
Психолінгвістичні механізми		
Активація когнітивних схем	Мовленнєва інтерналізація	Емоційно-когнітивна інтеграція
Цифрове середовище стимулює швидке переключення між темами, що формує кліпове мислення	Внутрішнє мовлення як інструмент рефлексії та самоконтролю	Цифрові тексти часто емоційно насичені, що впливає на оцінку достовірності
Відповідність навчання може сприяти гнучкому мисленню та багаторівневій інтерпретації	Важливо для формування метапізнання щодо усвідомлення власних когнітивних процесів	Критичне мислення потребує емоційної регуляції як здатності відокремити емоцію від аргументу

Отже, цифрове середовище, з одного боку, створює ризики поверхневого сприйняття та емоційної маніпуляції, а з іншого – відкриває можливості для розвитку гнучкого, адаптивного, критично орієнтованого мислення. Ефективне формування критичного мислення потребує інтеграції психолінгвістичних підходів у освітні практики, зокрема через розвиток цифрової грамотності, мовленнєвої рефлексії та емоційно-когнітивної регуляції.

Таким чином, психолінгвістичні механізми – це сукупність когнітивних, нейропсихологічних та мовленнєвих процесів, які забезпечують сприймання, обробку, інтерпретацію, породження та регуляцію мовлення в контексті мислення, комунікації та соціальної взаємодії. Вони охоплюють такі компоненти, як мовленнєве планування, семантичне кодування, синтаксичне структурування, інтерналізація мовлення, а також емоційно-когнітивна інтеграція, що формують основу мовної діяльності особистості.

Розвиток навичок фактчекінгу, як інтерактивної платформи активації когнітивних процесів у цифровому середовищі, зумовлений зверненням до першоджерел, використанням

незалежних фактчекінгових платформ (напр., VoxUkraine, StopFake) та оцінки авторитетності джерела й наявності експертної думки. Така практика сприяє формуванню навички інформаційної гігієни та запобігає маніпуляціям. Згідно цього критичне мислення передбачає здатність розпізнавати логічні помилки, виявляти упередженість автора, розуміти цілі публікації (інформування, вплив, реклама тощо), що формує аналітичну глибину та стійкість до інформаційного тиску [3, 14].

Участь у дискусіях та розвиток аргументованого мислення щодо використання соціальних мереж як інструменту розвитку критичного мислення, сприяють створенню простору для обміну думками. Зокрема, розмовний контент у тому стимулює формулювання власної позиції, розвиває навички аргументації та контраргументації та сприяє толерантності до альтернативних точок зору. Використання освітнього контенту (науково-популярні сторінки, освітні канали, блоги експертів) розширює світогляд здобувачів освіти, формує звичку до інтелектуального споживання контенту та стимулює самостійне мислення. Отож, соціальні мережі за умови свідомого та критичного використання можуть стати платформою для розвитку когнітивної автономії, аргументованого мовлення та інформаційної відповідальності у здобувачів освіти.

Вплив цифрових медіа на структуру мовної діяльності, темп сприйняття інформації та особливості комунікативної взаємодії забезпечується шляхом [5, 11]:

- 1) *фрагментарності та мультимодальності*, коли комунікація відбувається через текст, відео, аудіо, емодзі, гіфки, меми, що змінює традиційну лінійну структуру мовлення;
- 2) *скорочення та спрощення мовних форм* в контексті поширення чатів, месенджерів і соцмереж, що стимулює використання аббревіатур, сленгу та неформальних конструкцій;
- 3) *зміщення акценту з граматики на семантику* в цифровому середовищі, в контексті чого важливим є швидка передача змісту, аніж дотримання мовних норм;
- 4) *гіпертекстуальність*, за рахунок чого мовлення часто включає посилання, теги, вбудовані елементи, які змінюють лінійність і когерентність тексту.

Цифрові медіа значно прискорили когнітивні процеси, зокрема то стосується інформаційної перевантаженості, коли користувачі щодня стикаються із тисячами повідомлень, які формують звичку до швидкого сканування, але не усвідомленого читання. Кліпове мислення замість аналітичного сприйняття, сприяє формуванню фрагментарного, емоційно-імпульсивного реагування. Зниження порогу уваги через постійні нотифікації, рекламу та алгоритмічну подачу контенту, сприяє нестійкості уваги, що впливає на змістовність мовного аналізу. Врешті, адаптація до швидких форматів (TikTok, Reels, Stories) та коротких відео формує нові стандарти темпу сприйняття, що підтверджено дослідженнями, які вказують на зміну когнітивних стратегій у цифровому середовищі [3, 4, 8, 9].

Особливості комунікативної взаємодії в контексті застосування цифрових медіа обумовлені створенням нових моделей комунікації, які сприяють створенню нових психолінгвістичних механізмів формування критичного мислення в умовах цифрового середовища. Структура формування таких моделей обумовлена певною алгоритмічною логікою, яка визначає послідовність, структуру та взаємозв'язки між її складовими елементами (рис. 1).



Рис. 1. Структура моделі психолінгвістичних механізмів формування критичного мислення

Взаємодія відбувається в реальному часі, що змінює ритм і очікування від комунікації, що знижує емоційну відповідальність, але водночас розширює можливості самовираження. Комунікація більше не є ієрархічною, де кожен може бути автором, критиком і споживачем контенту. Формуються нові норми поведінки – цифровий етикет, захист приватності, толерантність у спілкуванні.

Таким чином, цифрові медіа не просто змінюють форму мовної діяльності, а трансформують саму природу мовлення, сприйняття і взаємодії, що вимагає нових підходів до освіти, психолінгвістики та комунікативної культури, особливо в контексті формування цифрової грамотності та емоційного інтелекту.

3. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження психолінгвістичних механізмів формування критичного мислення в цифровому середовищі потребує комплексного міждисциплінарного підходу, що поєднує когнітивну психологію, лінгвістику, педагогіку та цифрову комунікацію. Методика дослідження включає такі компоненти:

1. Методи збору даних, шляхом анкетування та опитування учасників щодо практик цифрового спілкування, контент-аналіз мовленнєвих продуктів у соціальних мережах (пости, коментарі, дискусії) та спостереження за мовленнєвою активністю в освітніх цифрових платформах.

2. Психодіагностичні інструменти: тести критичного мислення (зокрема, Watson-Glasер в адаптованому українському варіанті), оцінка когнітивних стилів, рівня рефлексивності та емоційної регуляції.

3. Аналіз мовленнєвих стратегій, зокрема виявлення маркерів аргументації, сумніву, логічної побудови, дослідження семантичних, синтаксичних та прагматичних особливостей мовлення в цифровому контексті.

4. Інтерпретація когнітивних процесів щодо вивчення внутрішнього мовлення як інструменту рефлексії та аналіз впливу цифрової фрагментарності на мовленнєве планування та когнітивну гнучкість.

5. Моделювання освітніх ситуацій шляхом впровадження цифрових кейсів, дебатів, фактчекінгових завдань і створення умов для розвитку критичного мислення через інтерактивні платформи.

6. Оцінювання ефективності в контексті порівняння рівня критичного мислення до і після участі в цифрових освітніх практиках і визначення змін у мовленнєвій структурі та когнітивній активності.

Методологічна основа дослідження обумовлена такими підходами:

1) *системний підхід* для інтеграції когнітивних, мовленнєвих і соціальних чинників;

2) *інтердисциплінарність* щодо поєднання психолінгвістики, цифрової педагогіки та нейрокомунікації;

3) *процесуальність дослідження* (узгодженість не лише результатів, а й динаміки формування критичного мислення).

Запропонована методика дослідження критичного мислення в цифровому середовищі базується на міждисциплінарному поєднанні психолінгвістичних, когнітивних та педагогічних підходів. Її структура охоплює емпіричні, психодіагностичні, аналітичні та експериментальні компоненти, що дозволяє комплексно вивчати процеси формування критичного мислення в умовах цифрової комунікації. Застосування цієї методики забезпечує: виявлення мовленнєвих і когнітивних механізмів критичного мислення; оцінку ефективності освітніх інтервенцій у цифровому середовищі; розробку практичних рекомендацій для розвитку аналітичного, аргументованого та рефлексивного мислення в молодіжному середовищі.

Таким чином, методика є дієвим інструментом для дослідження та вдосконалення освітніх стратегій, спрямованих на формування критичного мислення як ключової компетентності в умовах освітнього середовища ЗВО.

4. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Емпіричне дослідження критичного мислення серед здобувачів освіти спеціальності С4 «Психологія» проведено відповідно до використання валідних психодіагностичних методик, зокрема: методика Л. Старкі (адаптація О. Луценко) для оцінки рівня критичного мислення; методика рефлексивності А. Карпова для визначення глибини метакогнітивної активності та опитувальник Т. Басанової для аналізу уявлень студентів про інформаційно-психологічну безпеку.

Результати емпіричного дослідження свідчать про поступове зростання рівня критичного мислення у студентів спеціальності «Психологія» впродовж навчання. Від середнього рівня на 1–2 курсах ($\approx 52\text{--}58\%$) до високих показників на 4 курсі ($\approx 72\text{--}78\%$) простежується чітка динаміка розвитку когнітивної рефлексії, аргументованого мислення та аналітичної глибини (рис. 2).

Середній рівень (σ) критичного мислення зафіксовано у студентів 1–2 курсів ($\approx 52\text{--}58\%$ від максимального балу). Значне зростання показників на 3 курсі ($\approx 65\text{--}70\%$), що свідчить про активізацію когнітивної рефлексії та аргументованого мислення в процесі професійної підготовки. Найвищі показники виявлено на 4 курсі ($\approx 72\text{--}78\%$), з домінуванням таких функцій, як:

- інтерпретаційна ($\approx 80\%$);
- прогностична ($\approx 75\%$);
- оціночно-рефлексивна ($\approx 78\%$).

Рівень рефлексивності корелює з рівнем критичного мислення (коефіцієнт кореляції $r \approx 0.68$), що підтверджує психолінгвістичну взаємозалежність між когнітивною глибиною та мовленнєвою структурою мислення.

Домінування інтерпретаційної, прогностичної та оціночно-рефлексивної функцій на завершальному етапі навчання свідчить про ефективність професійної підготовки у формуванні складних психолінгвістичних механізмів мислення. Виявлений кореляційний зв'язок між рівнем рефлексивності та критичного мислення ($r \approx 0.68$) підтверджує їхню взаємозалежність і обґрунтовує необхідність інтеграції рефлексивних практик у освітній процес.



Рис. 2. Динаміка розвитку когнітивної рефлексії, аргументованого мислення та аналітичної глибини

Таким чином, цифрові показники демонструють не лише кількісну динаміку, а й якісну трансформацію когнітивно-мовленнєвих процесів, що лежать в основі критичного мислення майбутніх психологів.

Результати дослідження за методикою Watson–Glaser, яка дозволяє оцінити п'ять ключових компонентів критичного мислення відображено в таблиці 2.

Таблиця 2

Диференційована структура критичного мислення студентів

Компонент критичного мислення	σ (у %)	Інтерпретація результату
Узагальнення (<i>Inference</i>)	62%	Середній рівень здатності робити висновки
Розпізнавання припущень	58%	Помірна здатність виявляти неочевидні допущення
Дедукція (<i>Deduction</i>)	66%	Добре розвинене логічне мислення
Інтерпретація (<i>Interpretation</i>)	71%	Високий рівень аналітичного розуміння
Оцінка аргументів (<i>Evaluation</i>)	69%	Здатність до аргументованої оцінки позицій

Найвищі результати продемонстровано у сфері інтерпретації та оцінки аргументів, що свідчить про сформовану здатність студентів до аналітичного осмислення інформації. Середній інтегральний показник: $\approx 65\%$ від максимального балу. Найнижчі показники ґрунтуються на розпізнаванні припущень, що може свідчити про потребу в розвитку навичок виявлення прихованих логічних конструкцій та маніпулятивних елементів.

Отже, методика Watson–Glaser дозволила виявити диференційовану структуру критичного мислення студентів, що підтверджує ефективність її застосування в освітньому середовищі. Отримані результати можуть бути основою для корекції навчальних програм, спрямованих на розвиток логічного мислення, аргументації та когнітивної рефлексії.

Цифрові показники, отримані в процесі емпіричного дослідження, мають вагоме практичне значення для вдосконалення освітнього процесу. Вони надають змогу простежити динаміку розвитку критичного мислення студентів на різних етапах навчання, що є підґрунтям для адаптації освітніх стратегій відповідно до рівня їхньої когнітивної готовності. Крім того, результати підтверджують ефективність інтерактивних методів навчання таких як дебати, кейс-аналіз, фактчекінг щодо формування аналітичного, аргументованого та рефлексивного мислення, що створює умови для цілеспрямованого розвитку ключових компетентностей майбутніх фахівців у цифровому середовищі.

5. ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Критичне мислення в цифровому середовищі формується як складна інтегративна система поєднує когнітивні, мовленнєві та рефлексивні процеси. Його розвиток залежить від здатності особистості аналізувати інформацію, розпізнавати маніпуляції, аргументувати позицію та здійснювати метакогнітивну оцінку.

Психолінгвістичні механізми відіграють ключову роль у формуванні критичного мислення, забезпечуючи семантичне кодування, логіко-синтаксичну побудову висловлювань, інтерпретацію текстів та внутрішнє мовлення як інструмент рефлексії. Вони активізуються в умовах цифрової комунікації, де мовна діяльність набуває фрагментарного, мультимодального та гібридного характеру. Цифрове середовище створює як ризики, так і можливості для розвитку критичного мислення. З одного боку, воно сприяє кліповому мисленню, інформаційному перевантаженню та емоційній маніпуляції. З іншого – відкриває простір для дискусій, фактчекінгу, освітнього контенту та самовираження, що може бути ефективно використано в освітніх цілях.

Дослідження психолінгвістичних механізмів формування критичного мислення в цифровому середовищі зумовлене міждисциплінарним підходом, що поєднує когнітивну психологію, лінгвістику, педагогіку та цифрову комунікацію. Методика включає анкетування, контент-аналіз цифрового мовлення, психодіагностику (зокрема Watson–Glaser), аналіз мовленнєвих стратегій, інтерпретацію когнітивних процесів, моделювання освітніх ситуацій та оцінку ефективності освітніх інтервенцій.

Емпіричні дослідження підтверджують динаміку розвитку критичного мислення у студентів, зокрема через інтерактивні методи навчання (дебати, кейс-аналіз, цифрові симуляції). Виявлено кореляцію між рівнем рефлексивності та критичного мислення, що підтверджує психолінгвістичну взаємозалежність когнітивної глибини та мовленнєвої структури. Практичне значення дослідження полягає у можливості адаптації освітніх стратегій до рівня когнітивної готовності здобувачів освіти, розробці методичних рекомендацій для викладачів, а також у створенні умов для формування інформаційно-психологічної безпеки особистості в цифровому середовищі.

Подальші перспективи дослідження зосереджено на розробці психолінгвістичних моделей цифрової комунікації, апробації інтерактивних освітніх технологій, вивченні нейропсихологічних та міжкультурних чинників критичного мислення. Перспективним є створення адаптованих цифрових інструментів діагностики та інтеграція результатів у освітню політику для формування національних стандартів розвитку когнітивної компетентності в умовах цифрової трансформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Anderson K., Wilson M. (2018). Enhancing Critical Thinking Through Online Collaboration Platforms. *International Journal of Digital Education*.
- [2] Brown R., Williams C. (2019). The Role of Internet Research in Developing Critical Thinking Skills. *Educational Psychology Review*.
- [3] Nychkalo N., Vovk M., Yanytska-Panek T. (2023). Contemporary research strategies in pedagogical studies: experience of Ukraine and Poland. *Aesthetics and Ethics of Pedagogical Action*. URL: <https://surli.lu/jonrpu>
- [4] Візнюк І., Паламарчук О., Долинний С. (2024). Упровадження цифрових технологій в освітній процес в умовах війни. Освіта для цифрової трансформації суспільства: монографія. У 2 т. Т.1 ; за наук. ред. В. Кременя, Н. Ничкало, Л. Лук'янової, Н. Лазаренко. Київ : ТОВ «Юрка Любченка».
- [5] Волошенюк О. (2021). Медіаграмотність як інструмент формування критичного мислення школярів. *Освітній простір*.
- [6] Даниляк Р., Даниляк Ю. (2025). Роль соціальних мереж у розвитку критичного мислення школярів. Наукові записи. DOI: <https://surli.cc/qybzmq>
- [7] Дацюк А. (2024). Вплив цифрових технологій на розвиток критичного мислення здобувачів вищої освіти. Педагогіка та освіта. DOI: <https://surli.cc/vorgdu>
- [8] Капличний О. (2024). Розвиток критичного мислення студентів у вищих навчальних закладах. *Вінницький національний технічний університет*.
- [9] Кириченко О. (2017). Цифрова культура як результат розвитку культури інформаційного суспільств. *Науковий вісник «Гілея»*.
- [10] Музичук К. (2019). Розвиток критичного мислення здобувачів вищої освіти в умови змішаного навчання. *Нова педагогічна думка*.
- [11] Ничкало Н., Гуревич Р., Кадемія М., Кобися А., Кобися В., Гордійчук Г. (2021). Формування фахової компетентності майбутніх педагогів професійного навчання в умовах дуальної системи освіти засобами комп'ютерно орієнтованих технологій. *Інформаційні технології та засоби навчання*.
- [12] Савчук О., Єгорова І. (2024). Цифровізація та розвиток критичного мислення в освітньому процесі. Міжнародна наукова практична конференція «Наука і суспільство: сучасні тенденції змін».
- [13] Саух П. (2021). Розвиток критичного мислення як провідний тренд сучасного освітнього процесу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. URL : <https://surli.li/udtokg>
- [14] Спірін О. (2009). Інформаційно-комунікаційні та інформативні компетентності як компоненти системи професійно-спеціалізованих компетентностей вчителя інформатики. *Інформаційні технології і засоби навчання*.

PSYCHOLINGUISTIC MECHANISMS OF CRITICAL THINKING FORMATION IN THE DIGITAL ENVIRONMENT

Vizniuk Inessa Mykolaivna

Doctor hab of Psychology, Professor,

Professor of the Department of Psychology and Social Work

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University, Vinnitsia, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-6538-7742

innavisnyuk@gmail.com

Dolynnyi Serhii Serhiiovych

Doctor of Philosophy (PhD),
Senior Lecturer of the Department of Psychology and Social Work
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University,
Vinnytsia, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-3555-5818
dolynnyis@gmail.com

Koval Myroslav Stefanovych

Doctor of Pedagogical Science, Professor,
Professor of the Department supervisory and preventive activities and fire automation
Lviv State University of Life Safety,
Lviv, Ukraine.
ORCID ID: 0000-0002-0662-862X
m.koval@ldubgd.edu.ua

Abstract. The article investigates the psycholinguistic mechanisms of critical thinking formation in the digital educational environment. The analysis of cognitive and speech processes underlying interpretation, argumentation and reflection in the digital context is carried out. The influence of digital media on the structure of speech activity, the rate of information perception and the features of communicative interaction is determined. The feasibility of integrating psycholinguistic strategies into the model of critical thinking development of students of the humanities is substantiated. Methodological guidelines for optimizing the educational process taking into account the cognitive challenges of the digital era are proposed. The methodological basis is the systemic, interdisciplinary and procedural approaches. The proposed methodology allows for a comprehensive study of the formation of critical thinking, identifying its cognitive and speech mechanisms, assessing the effectiveness of digital educational practices and developing recommendations for the development of analytical, argumentative and reflective thinking. It is an effective tool for improving educational strategies in higher education.

The article investigates the psycholinguistic mechanisms of critical thinking formation in the digital environment. The role of cognitive-speech processes (interpretation, argumentation and reflection) as key components of analytical thinking of a modern individual is substantiated. The influence of digital media on the structure of speech activity, the rate of information perception and the features of communicative interaction is analyzed. The results of an empirical study of the level of critical thinking of students of the C4 “Psychology” specialty of Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, conducted using the Watson–Glaser method, are presented. The dynamics of cognitive development are determined, a correlation between reflexivity and critical thinking is revealed, and the practical significance of digital indicators for adapting educational strategies is outlined. The final part formulates the prospects for further research, in particular, regarding the creation of digital diagnostic tools and the integration of results into national educational standards.

Keywords: digital environment, psycholinguistics, humanities education, critical thinking, cognitive mechanisms, digital transformation.

References (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Anderson, K., Wilson, M. (2018). Enhancing Critical Thinking Through Online Collaboration Platforms. *International Journal of Digital Education*.
- [2] Brown, R., Williams, C. (2019). The Role of Internet Research in Developing Critical Thinking Skills. *Educational Psychology Review*.
- [3] Danylyak, R., Danylyak, Yu. (2025). The role of social networks in the development of critical thinking of schoolchildren. *Scientific records*. DOI: <https://surli.cc/qybzmq> (In Ukraine)
- [4] Datsyuk, A. (2024). The impact of digital technologies on the development of critical thinking of higher education students. *Pedagogy and education*. DOI: <https://surli.cc/vorgdu> (In Ukraine)
- [5] Kaplichnyi, O. S. (2024). The development of critical thinking of students in higher educational institutions. *Vinnytsia National Technical University* (In Ukraine)
- [6] Kyrychenko, O. (2017). Digital culture as a result of the development of the culture of information societies. *Scientific Bulletin "Gileya"* (In Ukraine)
- [7] Muzychuk, K. (2019). Development of critical thinking of higher education students in the conditions of blended learning. *New pedagogical thought* (In Ukraine)
- [8] Nychkalo, N., Gurevich, R., Kademiya, M., Kobysya, A., Kobysya, V., Gordiyshuk, G. (2021). Formation of professional competence of future teachers of vocational training in the conditions of a dual education system using computer-oriented technologies. *Information technologies and teaching aids* (In Ukraine)